

**РОЗВИТОК ПЕРЦЕПТИВНО-КОГНИТИВНИХ ФУНКЦІЙ У
ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ**

Представлені особливості мислення дітей раннього віку.

Ключові слова: мислення, діти раннього віку.

Представлены особенности мышления детей раннего возраста.

Ключевые слова: мышление, дети раннего возраста.

За думкою Жан Піаже стадії розвитку дитячого мислення є наступними:

1) Сенсомоторний інтелект – від 0 до 2 років. Стадія характеризується формуванням здатності дитини сприймати та пізнавати предмети реального світу, які входять до її оточення, причому під

пізнанням предметів передбачається осмислення їх властивостей і ознак. До кінця першої стадії малюк стає суб'єктом, тобто виділяє себе з навколишнього світу, усвідомлює своє "Я" і у нього формуються перші ознаки вольового управління своєю поведінкою, крім пізнання предметів навколишнього світу він починає пізнавати самого себе, а також найближчих родичів.

2) Операційне мислення – від 2 до 7 років. В цей віковий період інтенсивного розвитку набуває мовлення, тому активізується процес інтеріоризації зовнішніх дій з предметами і формуються наочні уявлення. В цей час у дитини спостерігається прояв егоцентризму мислення, що обумовлює труднощі ухвалення позиції іншої людини. В цей же час спостерігається помилкова класифікація предметів внаслідок можливого використання випадкових або другорядних ознак предметів та явищ навколишнього світу.

3) Конкретні операції з предметами – від 8 до 12 років. У цей період розумові операції стають оберненими, тобто за наслідками діти спроможні визначити причину. Діти вже можуть давати логічні пояснення виконаним діям, здатні переходити з однієї точки зору на іншу, стають об'єктивнішими в своїх думках.

4) Формальні операції – від 12 до 14 років. Формуються здібності виконувати операції в умі з використанням логічних міркувань і абстрактних понять, при цьому окремі розумові операції перетворюються на єдину структуру цілісного усвідомлення. Розвиток та вдосконалення сформованих на даній стадії розумових операцій продовжується впродовж всього життя.

Діти раннього віку (1-2 роки) спроможні грати в елементарні логічні і тематичні ігри, здатні складати план дій на порівняно невеликий проміжок часу. У цьому віці у дітей достатньо розвинена оперативна пам'ять, вони, як правило, не забувають мету, яка поставлена кілька хвилин тому. Основний напрям розвитку вищих психічних функцій у дітей раннього віку можна позначити як початок вербалізації пізнавальних процесів, їх опосередковування мовою і придбання вищими психічними функціями довільного характеру.

З другого року життя у зв'язку з оволодінням простими маніпуляційними діями у дітей суттєво змінюються процеси сприйняття. Діставши можливість упізнання предметів і навчившись предметній діяльності дитина виявляється здібною до передбачення динамічних взаємин між власним тілом і наочною ситуацією, а також взаємодій з предметами (наприклад, передбачення можливості протягнути кульку через отвір, перемістити один предмет за допомогою іншого і т. д.).

На третьому році життя дитина може розрізняти прості форми - круг, овал, квадрат, прямокутник, трикутник, багатокутник, в цей віковий

період діти спроможні сприймати та розрізняти всі основні кольори спектру: червоний, помаранчевий, жовтий, зелений, синій, фіолетовий.

Процес активного пізнання дитиною навколишнього світу починається на базі експериментування приблизно з однорічного віку і в ході цього процесу вона виявляє приховані властивості навколишнього світу. Діти раннього віку користуються різними варіантами виконання однієї і тієї ж дії, що демонструє їх здатність до оперантного навчання. У віці полутора - двух років у дитини з'являється здібність до вирішення завдань не тільки методом проб і помилок, але також шляхом здогадки (інсайта), тобто раптового безпосереднього розсуду, що до оптимального вирішення певної проблеми. Це стає можливим завдяки внутрішній координації мозкових сенсомоторних схем і психофункціональних систем мозку.

До кінця раннього віку формується розумова діяльність, зокрема здібність дитини до узагальнень, до перенесення придбаного досвіду з первинних умов і ситуацій в нові, уміння встановлювати зв'язки між предметами і явищами шляхом експериментування, запам'ятовувати їх і використовувати при вирішенні актуальних завдань. В ранньому віці основну роль у вдосконаленні всіх цих здібностей відіграє сприйняття, саме від нього залежить поліпшення пам'яті, мовлення, мислення і психомоторики дитини; зокрема розвиток зорового та слухового сприйняття обумовлює вдосконалення вищезазначених вищих психічних функцій в онтогенезі

Дитина 1,5 років може прогнозувати і указувати напрям руху, місце розташування знайомих предметів, вирішувати в сенсомоторному плані прості завдання, які пов'язані з подоланням перешкод на шляху до бажаної мети. К двом рокам у дітей формується реакція вибору об'єктів за найбільш яскравими та простими ознаками і раніше всього за формою предметів.

Впродовж раннього дитинства відбувається поступовий перехід від наочно-дієвого до наочно-образного мислення, яке відрізняється тим, що дії з матеріальними предметами замінюються діями з їх образами, які складаються в уявленнях дитини про навколишній світ. Внутрішній розвиток мислення у дітей раннього віку йде за двома основними напрямками: розвиток інтелектуальних операцій і формування понять. Здатність вирішувати завдання в думці декілька відстає в цьому віці від розвитку здатності вирішувати завдання в наочно-дієвому плані. Спочатку узагальнення, що є підставою для формування понять, здійснюються без користування словом і в практичній діяльності це виявляється в перенесенні наочної дії з одних об'єктів і ситуацій на інші, які відрізняються від тих, де була утворена відповідна відпочаткова дія. На цьому етапі онтогенезу дитина може абстрагувати і виділяти форму

предметів, а також розрізняти їх колір. При вирішенні задачі угруповання предметів за їх ознаками діти раннього віку в першу чергу орієнтуються на розмір і колір предметів. Приблизно з двох років підставою для виділення та упізнання предметів у дитини стають різноманітні їх ознаки з залученням різних видів сприйняття (зорового, слухового, нюхового, дотикового та інших). У віці приблизно 2,5 років предмети вже класифікуються дітьми за будь-якими істотними ознаками, які їм властиві, такі ознаки дітьми послідовно виділяються і використовуються насамперед колір, форма і величина предмету. Слід підкреслити, що до 1,5 років відбувається становлення взаємозв'язків мовних сигналів з мисленням, з другої половини раннього дошкільного віку, тобто приблизно з 2 років, значення слова поступово стає узагальнюючим, насичується сенсом, абстрагується, відділяється від конкретного змісту.

Відпочатковий етап розвитку перцептивно-когнитивних функцій у дитини раннього віку пов'язаний з наочно-дієвим мисленням, яке здійснюється майже незалежно від мовлення, а в подальшому наступний етап психофізичного розвитку є початком формування і функціонування образного, точніше, наочно-образного мислення, оскільки образ сам по собі представляє деяке абстрагування від властивостей предметів. Образ предметів пов'язан із значенням, але він вже є відокремленим від безпосереднього сприйняття позначеного предмету. Відомо, що в дошкільному дитинстві за значенням дитячого слова часто ховається узагальнене, образне сприйняття дійсності.

Хронологічно початок формування у дітей наочно-образного мислення відносять до кінця раннього віку і за терміном зазвичай він співпадає з такими двома подіями: становленням елементарної самосвідомості і початком розвитку здібності до доволіної саморегуляції. Процес формування наочно-образного мислення супроводжується інтенсивним розвитком уяви у дітей раннього віку. Спочатку, коли малюк знаходиться ще на стадії наочно-дієвого мислення, він має можливість пізнавати навколишній світ, вирішувати завдання, спостерігати за предметами і проводити реальні дії з предметами, що знаходяться в полі його зору. В подальшому у дитини з'являються образи цих предметів і виникає здатність оперувати ними завдяки розумовим діям. Нарешті, образ предмету може бути названий і підтриманий в свідомості дитини не тільки зовнішніми наочними сигналами, а і вимовленим словом, що знаменує собою перехід від наочно-дієвого до наочно-образного мислення. Саме наочно-образне мислення в свою чергу передує і готує підґрунтя для становлення до кінця дошкільного дитинства вищої форми мислення, – словесно-логічної, історія розвитку якої вже виходить за межі дошкільного віку.

Пізнання навколишньої дійсності дитиною починається з відчуття і сприйняття окремих конкретних предметів і явищ, образи яких зберігаються в нейроструктурах пам'яті. На основі практичного знайомства з дійсністю, безпосереднього пізнання явищ і предметів навколишнього світу у дитини формуються вищезазначені форми мислення і вирішальну роль при цьому відіграє розвиток мовленнєвих функцій.

Оволодіваючи в процесі спілкування з навколишніми людьми словами і граматичними формами рідної мови, дитина навчається разом з тим узагальнювати за допомогою слова схожі явища, формулювати взаємини, що існують між ними і розмірковує з приводу їх особливостей. Зазвичай на початку другого року життя у малюка виникають перші узагальнення, які він використовує в подальших своїх діях, саме з цього починається розвиток дитячого мислення. Спираючись на індивідуальний сенсорний та комунікативний досвід дитини, дорослі передають дітям знання, повідомляють їм поняття, до яких малюк не зміг би додуматися самотійно і які склалися в результаті досвіду багатьох поколінь.

Реалізація ранніх контактів дозволяє батькам і дітям краще налаштуватися на комунікативні сенсорні сигнали, що є суттю першої стадії емпатійних взаємин між ними. Емпатія є цілісним багатовимірним психофізіологічним утворенням, за своєю природою вона є біопсихосоціодуховною. Налаштування одне на одного матері і немовляти полягає в актуалізації емпатійних установок дитини і матері. На другій фазі взаємодії з новонародженим мати своїм чуйним, емпатійним доглядом допомагає дитині відчувати себе об'єктом любові, прихильності, ніжності і турботи. Такий догляд допомагає дитині поступово долати симбіотичний зв'язок з матір'ю та виокремлювати своє "Я". Можна припустити, що за деякий час до "усвідомлення" свого фізичного "Я" немовля починає виокремлювати своє емпатійне "Я", тобто дитина вже відчуває себе істотою, якій співчують, яку розуміють, стан якої відчують і на який реагують.

У дітей, матері яких проявляють чуйність і емпатійність, розвивається надійна прихильність і довіра до людей. Особлива чутливість немовляти в першому півріччі життя до емоційного стану матері і відгук на цей стан у результаті його емоційного залучення можна назвати симбіотичною емпатією і вважати її генетично первинною формою (видом) емпатії людини. В наслідок наявності симбіотичної емпатії емоції немовляти мають одну модальність з емоціями оточуючих. Мати для дитини є уособленням усього людства, будь-якого іншого дорослого, позитивне ставлення до неї поширюється на всіх людей. Симбіотична емпатія немовляти проявляється в емоційному

спілкуванні з дорослим, яке згодом трансформується в ситуативно-особистісне. Симбіотичну емпатію можна уявити у вигляді інтерференції "хвиль" матері і дитини, саме на етапі раннього онтогенезу закладається фундамент духовного та особистісного розвитку індивіда.

У ранньому дитинстві, на відміну від проявів симбіотичної емпатії, емпатійні реакції починають опосередковуватися когнітивними процесами на фоні домінування емоційних механізмів. Емоційно заражаючись почуттям страху, який переживає мати після удару предметом, що упав, дитина, внаслідок ще існуючої в цьому віці сенсорно-моторної єдності, вибухає сльозами. Проте високий рівень розвитку перцептивної психіки на другому році життя дозволяє досить адекватно сприйняти й "оцінити" емпатогенну ситуацію. Оцінка ситуації і зараження новим станом матері (переживання больових відчуттів) призводить до вторинної "оцінки" ситуації, прагнення усвідомити причини своїх переживань і переживань матері, цьому сприяє психологічна єдність з нею. Подальше більш глибоке сприймання дитиною емпатогенної ситуації обумовлює актуалізацію її соціального досвіду, і вона, наслідуючи дорослих, намагається допомогти матері.

Малюки заражаються як позитивними, так і негативними емоціями своїх однолітків. Як правило, співпереживання негативних емоцій призводить до дієвої допомоги постраждалому, але недостатність соціального досвіду часто обумовлює неадекватне сприяння. У півторарічному віці діти можуть щиро співчувати один одному, спостереження за емоційними іграми дітей показують, що вони швидко заражаються емоціями один одного і їхні співпереживання мають одну й ту ж модальність. В основі таких співпереживань лежить механізм емоційного зараження і наслідування, а механізм ідентифікації ще не спрацьовує. Дитині не дозволяє ідентифікуватися з ровесниками її егоцентризм.

У дошкільному віці зміщення акцентів з емоційної сторони спілкування на когнітивну, а також ослаблення дитячого егоцентризму сприяють якісним змінам і в процесі співпереживання. Співпереживання з мимовільної реакції перетворюється на процес, опосередкований ідентифікацією. Так, потрапивши в емпатогенну ситуацію, заразившись її емоційним фоном, дитина вже не реагує безпосередньо. Досить високий рівень розвитку сприйняття, орієнтовно-дослідницької діяльності, ознаки довільності когнітивних функцій забезпечують диференційоване сприймання ситуації і можливість виокремлення з неї суб'єкта, з яким дитина себе ідентифікує і якому співпереживає. Гра дозволяє дошкільникам усвідомити внутрішній світ інших людей, розвиває здатність стати на місце іншої людини, зрозуміти її, відчути її, навчає їх співпереживати і співчувати іншим людям, надавати їм

допомогу і співучасть. Проте дошкільнятам важко перенести кращі досягнення свого ігрового досвіду в світ реальних стосунків. Психіка дитини дошкільного віку ще досить центрована: її власне бачення світу значною мірою ототожнюється зі всією реальністю.

У дошкільному віці виникає егоцентрична емпатія. У випадку егоцентричної емпатії людина сама є об'єктом власних переживань, а інший і його страждання — лише мотивом для переживань стосовно власного комфорту і добробуту.

Оскільки в дошкільному віці безпосереднє сприймання переживань іншого обумовлюється когнітивними процесами (аналізом емпатогенної ситуації і своїх взаємин з об'єктом емпатії), то співпереживання, за умови егоїстичної спрямованості дитини, спричиняє не співучасть дошкільняти, а переживання власної долі за умови неблагополуччя однолітка чи переживання незручності, які може їй принести ця або подібна ситуація. Так уперше в онтогенезі виникає смислове опосередкування емпатійності.

Під впливом виховання дитина засвоює не тільки окремі поняття, але і вироблені людством логічні форми, правила мислення, істинність яких перевірена багатовіковою суспільною практикою. Наслідуючи дорослим і слідуючи їх вказівкам, дитина поступово привчається правильно будувати думки, правильно співвідносити їх одну з одною, робити обґрунтовані висновки. Вирішальну роль у формуванні перших дитячих узагальнень грає засвоєння назв навколишніх предметів і явищ. Дорослий в розмові з дитиною називає одним і тим же словом "стіл" різні столи, що знаходяться в кімнаті, або одним і тим же словом "падати" падіння різних предметів. Наслідуючи дорослим, малюк і сам починає вживати слова в узагальненому значенні, в думках об'єднуючи ряд схожих предметів і явищ.

Слід, проте, відзначити, що через обмежений досвід і недостатній розвиток розумових процесів маленька дитина спочатку зазнає великі труднощі в оволодінні загальноприйнятим значенням найбільш звичайних слів. Іноді малюк надзвичайно звужує їх значення і позначає, наприклад, словом "мама" тільки свою матір, дивуючись, коли інша дитина називає так само свою маму. У інших випадках він починає вживати яке-небудь слово в дуже широкому значенні, називаючи ним ряд предметів, тільки зовні схожих, не помічаючи істотних між ними відмінностей.

Характерним для дітей раннього віку є те, що вони мислять, головним чином, про речі, які ними сприймаються в даний момент і з якими вони діють в теперішній час. Аналіз, синтез, порівняння та інші розумові процеси ще не відокремлені від практичних дій дитини з самим

предметом, фактичним розчленовуванням його на частини та з'єднанням елементів в одне ціле.

Таким чином, мислення дитини раннього віку, хоча і нерозривно пов'язано з мовою, воно носить ще наочно-дієвий характер. Другою особливістю дитячого мислення на ранніх етапах його розвитку є своєрідний характер перших узагальнень. Спостерігаючи навколишню дійсність, дитина розрізняє в першу чергу зовнішні ознаки предметів і явищ, узагальнює їх по зовнішній схожості. Дитина не може розібратися ще у внутрішніх, істотних особливостях предметів і міркує про них лише за зовнішніми якостями. Характерною особливістю перших дитячих узагальнень є те, що вони ґрунтуються на зовнішній схожості між предметами і явищами. В дошкільному періоді відбувається подальший розвиток розумової діяльності дитини, саме у дошкільному віці мислення дитини піднімається на новий, вищий ступінь розвитку, в цей віковий період збагачується зміст дитячого мислення. У дошкільному віці діти можуть засвоїти відомості про фізичні явища (перетворення води на лід і навпаки, плавання тіл і ін.), познайомитися також з життям рослин і тварин (проростання насіння, зростання рослин, життя і звички тварин), дізнатися прості факти суспільного життя (деякі види праці людей). Пізнання дошкільником оточуючого середовища значно розширюються, він засвоює ряд елементарних понять про широкий круг явищ природи і суспільного життя. Знання дошкільника стають не тільки обширнішими, ніж у дитини раннього віку, але й глибшими та досконалішими, він починає цікавитися внутрішніми властивостями речей, прихованими причинами тих або інших явищ. Ця особливість мислення дошкільника яскраво виявляється в численних запитаннях "як?, навіщо?, чому?", які він задає дорослим.

З ускладненням змісту мислення у дошкільника перебудовуються і форми розумової діяльності. Якщо мислення дитини раннього віку протікає у вигляді окремих розумових процесів та операцій, що включаються в ігрову або практичну діяльність, то на відміну від цього дошкільник поступово навчається мислити про речі, які він безпосередньо не сприймає, з якими він в даний момент не діє. Дитина з 4 –х років починає виконувати різні розумові операції, спираючись не тільки на сприйняття, але і на усвідомлені раніше уявлення про предмети і явища. Мислення набуває у дошкільника характеру зв'язного міркування, яке не залежить від безпосередніх дій з предметами. Тепер перед дитиною можна поставити пізнавальні, розумові завдання, в процесі їх вирішення завдань діти починають зв'язувати свої думки одну з одною, приходять до певних заключень або висновків.

Таким чином, в ранньому онтогенезі виникають прості форми індуктивних і дедуктивних висновків, у дитини середнього дошкільного віку вже можна спостерігати наявність відносно складних міркувань, в

яких вона тонко враховує все новітні дані. Дитина набуває спроможності засвоєння ряду нових знань про навколишню дійсність і разом з тим навчається аналізувати, синтезувати, порівнювати, узагальнювати свої спостереження, тобто проводити прості розумові операції. Найважливішу роль в когнітивному розвитку дитини відіграє виховання і навчання. Подальший розвиток мислення у дітей відбувається в шкільному віці і для того, щоб дитина добре вчилася в школі, необхідно, щоб за час дошкільного дитинства її психофізичний розвиток досяг певного рівня. Дитина приходить в школу із запасом елементарних понять про навколишню дійсність, з простими навичками самостійної розумової роботи, з живими інтересами до придбання нових знань, які вона набуває в дошкільному віці.

Список використаних джерел

1. Дегтяренко Т.В., Ковиліна В.Г. Психофізіологія раннього онтогенезу: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: УАІД "Рада", 2011. – 328 с.
2. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка.- М.Педагогика, 1994. – 448 с.

The features of thinking in children of early age are presented.

Keywords: thought, children of early age.

Отримано 30. 05.2011 р.